

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У НАВЧАННІ АКАДЕМІЧНОМУ ВОКАЛУ: ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ВИКЛАДАЧІВ ХДАК

Гіголаєва-Юрченко Вікторія Олександрівна,

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри хорового диригування та академічного співу
Харківської державної академії культури
ORCID ID: 0000-0001-8137-487X

Смирна Олена Юрївна,

викладач кафедри хорового диригування та академічного співу
Харківської державної академії культури
ORCID ID: 0000-0002-1069-7281

Давидович Лариса Віталіївна,

викладач кафедри хорового диригування та академічного співу
Харківської державної академії культури
ORCID ID: 0000-0003-3232-7588

У статті представлено комплексну характеристику гендерних відмінностей у процесі навчання академічного вокалу, які розглядаються як суттєвий чинник формування індивідуалізованої педагогічної стратегії. На основі узагальнення власного практичного досвіду викладачами-вокалістами кафедри хорового диригування та академічного співу Харківської державної академії культури здійснено ґрунтовний аналіз анатомо-фізіологічних і психофізіологічних особливостей чоловічого й жіночого голосового апарату, що безпосередньо впливають на характер звукоутворення, розвиток регістрової структури, дихальну координацію та специфіку резонансної підтримки звуку.

Авторами окреслено специфіку методичної роботи з представниками різної статі: зокрема, для жіночих голосів важливим є формування стійкої опори в нижньому регістрі, вирівнювання регістрових переходів, розвиток гнучкості звуковедення; для чоловічих – подолання напруги у верхньому регістрі, формування м'якої атаки звуку та стабілізація позиції в перехідній зоні. Практика педагогів кафедри ХДАК підтверджує ефективність індивідуального підходу з урахуванням не лише морфологічних, а й емоційно-поведінкових параметрів кожного студента / студентки.

Фахівцями проаналізовано відмінності у психоакустичному сприйнятті власного голосу студентами різної статі, що суттєво впливає на динаміку розвитку інтонаційної точності, тембрової стабільності та сценічної впевненості. У педагогічному процесі викладачами активно використовуються методичні прийоми, апробовані в Харківській державній академії культури, зокрема варіативне застосування вокалізів, робота над змішаними регістрами, поетапне ускладнення репертуару залежно від темпів психофізіологічної адаптації студента.

У статті ґрунтовано важливість добору навчального матеріалу не лише за параметрами голосового типу (тенор, сопрано тощо), а й відповідно до емоційної чутливості, рівня сценічної готовності та індивідуального потенціалу самовираження. У підсумку наголошено на центральній ролі гнучкої, гендерно-орієнтованої педагогічної моделі, яка реалізується викладачами кафедри хорового диригування та академічного співу ХДАК, і базується на глибокому розумінні взаємозв'язку фізіологічних, психофізіологічних та психологічних чинників вокального розвитку. Визначено перспективи подальших досліджень у напрямі гендерно-орієнтованої вокальної педагогіки, зокрема в контексті професійної підготовки академічних співаків у мистецьких освітніх закладах.

Ключові слова: гендер, академічний вокал, гендерні відмінності, вокальна педагогіка, гендерно-орієнтована педагогічна модель, методика викладання, інтерпретація, чоловічі голоси, жіночі голоси, анатомо-фізіологічні особливості, психофізіологія, індивідуальний підхід, ХДАК.

Viktoriya Gigolayeva-Yurchenko, Olena Smyrna, Larisa Davidovych. Gender differences in academic vocal training: pedagogical approach of teachers of the KhDAK

The article presents a complex characteristic of gender differences in the process of academic vocal training, which are considered as a significant factor in the formation of an individualized pedagogical strategy. On the basis of generalization of their own practical experience, the teachers-vocalists of the department of choral conducting and academic singing of the Kharkiv State Academy of Culture carried out a thorough analysis of the anatomical-physiological and psychophysiological features of the male and women's voice apparatus, which directly influence the nature of sound formation, development of respiration, development of registra formation, development of registra formation, development of registra formation.

The authors outline the specifics of methodological work with representatives of different sex: in particular, for women's voices it is important to form a stable support in the lower case, the alignment of register transitions, the development of flexibility of sound; For male - overcoming the voltage in the upper case, forming a soft attack of sound and stabilizing the position in the transition zone. The practice of teachers of the Department KhDAK confirms the effectiveness of the individual approach, taking into account not only the morphological but also the emotional-behavioral parameters of each student / student.

Experts analyze the differences in the psychoacoustic perception of their own voice by students of different sex, which significantly influences the dynamics of the development of intonational accuracy, timbre stability and stage confidence. In the pedagogical process, teachers actively use methodological techniques tested in the Kharkiv State Academy of Culture, in particular variable use of vocalizes, work on mixed registers, gradual complication of the repertoire depending on the rate of psychophysiological adaptation of the student.

The article is based on the importance of selection of educational material not only in the parameters of the voice type (tenor, soprano, etc.), but also in accordance with emotional sensitivity, level of stage readiness and individual potential of self-expression. As a result, the central role of the flexible, gender-oriented pedagogical model is emphasized, which is implemented by teachers of the department of choral conducting and academic singing of the KhDAK, and is based on a deep understanding of the relationship of physiological, psychophysiological and psychological factors. The prospects for further research in the direction of gender-oriented vocal pedagogy, in particular in the context of professional training of academic singers in art educational institutions, are determined.

Key words: gender, academic vocals, gender differences, vocal pedagogy, gender-oriented pedagogical model, teaching method, interpretation, male voices, women's voices, anatomical and physiological features, psychophysiology, individual approach, KhDAK.

Вступ. У системі професійної мистецької освіти академічний вокал посідає особливе місце як синтетичний вид виконавського мистецтва, що поєднує технічну досконалість, музичну виразність та фізіологічну цілісність вокального процесу. Одним із ключових викликів у сучасній вокальній педагогіці є потреба врахування гендерних відмінностей у формуванні педагогічної стратегії, адже анатомо-фізіологічна будова голосового апарату, психофізіологічні реакції на навантаження, емоційно-поведінкові характеристики чоловіків і жінок зумовлюють відмінності у темпах, формах і засобах навчання.

Незважаючи на загальне визнання фактів статевої специфіки голосоутворення, традиційна методика викладання академічного співу часто базується на уніфікованому підході, що не враховує відмінностей між чоловічими та жіночими голосами в контексті індивідуальної педагогічної траєкторії. Такий підхід може призводити до зниження ефективності вокальної підготовки, появи технічних труднощів, психоемоційного дискомфорту та втрати мотивації студентів.

Особливої актуальності набуває осмислення цієї проблематики у контексті сучасної української мистецької освіти, зокрема в практиці Харківської державної академії культури, де викладачі-вокалісти кафедри хорового диригування та академічного співу активно реалізують індивідуалізовані моделі роботи з урахуванням гендерної специфіки. У зв'язку з цим постає потреба у науково обґрунтованому аналізі педагогічних підходів, спрямованих на формування ефективної методики навчання вокалістів різної статі в межах академічної традиції.

Метою статті є наукове обґрунтування та узагальнення педагогічних підходів до навчання академічного вокалу з урахуванням гендерних відмінностей, а також аналіз викладацького досвіду фахівців кафедри хорового диригування та академічного співу Харківської державної академії культури. У центрі дослідження – виявлення анатомо-фізіологічних, психофізіологічних та психологічних чинників, що впливають на вокальний розвиток студентів різної статі, і формування методичних рекомендацій для оптимізації навчального процесу відповідно до індивідуальних особливостей чоловічих і жіночих голосів.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній українській музикознавчій літературі тема гендерних відмінностей у навчанні академічного вокалу представлена

переважно фрагментарно й досліджується здебільшого з позицій виконавської інтерпретації, тоді як методологічні й дидактичні аспекти педагогічної взаємодії у вокальній освіті залишаються недостатньо розкритими. Серед науковців, які зробили значний внесок у формування гендерної проблематики в галузі вокального мистецтва, вирізняються І. В. Цурканенко та В. О. Гіголаєва-Юрченко.

Напрацювання І. В. Цурканенко відіграють важливу роль у концептуалізації гендерного аспекту в музичному виконавстві. У статті «Гендерний аспект музичної інтерпретації» авторка наголошує на необхідності врахування гендерної ідентичності виконавця як чинника інтерпретаційного вибору, що проявляється через тип тембрового мислення, фразування, емоційне наповнення музичної тканини [13]. У публікації «Гендерна семантика в дослідженнях виконавського процесу» дослідниця аналізує семіотичні механізми формування гендерованих смислів у процесі виконання, спираючись на категорії когнітивного музикознавства, та розглядає способи репрезентації жіночого й чоловічого початку через музичний образ [14]. Зрештою, у статті «Гендерна тематика в дослідженнях музичного виконавства» вчена здійснює метааналіз наявних підходів до осмислення гендеру у виконавському мистецтві, вказуючи на недостатню розробленість цього напрямку в українському науковому дискурсі. Водночас вона підкреслює актуальність подальшого вивчення гендерної диференціації у сфері музичного [15].

Наукові розвідки В. О. Гіголаєвої-Юрченко охоплюють широкий спектр питань – від загальнотеоретичних аспектів до поглибленого аналізу конкретних інтерпретаційних стратегій, зумовлених гендерною ідентичністю виконавця.

У статті «Гендерні особливості вокальної інтерпретації» дослідниця розглядає вплив гендерної приналежності на вокальне виконання, зокрема на вибір інтонаційно-виразових засобів, побудову образу та сценічну поведінку. На основі конкретного репертуару вона виявляє стилістичні відмінності, що виникають у результаті суб'єктивного переживання музичного тексту виконавцями різної статі [4]. У праці «Гендерний аспект у музичній теорії та практиці» авторка пропонує міждисциплінарний підхід до проблеми, поєднуючи знання з музикознавства, культурології та соціології. Вона розкриває механізми функціонування гендерних стереотипів у музичній традиції, простежуючи їхній

вплив як на композиційну мову, так і на виконавську рецепцію [5].

Водночас у авторефераті дисертаційного дослідження «Гендерна ідентифікація у виконавській інтерпретації російської та української вокальної лірики XIX – початку XX століть» науковиця формулює теоретичну модель аналізу інтерпретації, в якій гендер постає не лише як біологічна, а передусім як естетична та комунікативна категорія, що безпосередньо впливає на інтонаційно-стилістичну парадигму виконання вокального твору [6].

У тезах доповіді «Вокальний голос та гендер: культурний, соціальний та біологічний аспекти» В. Гіголаєва-Юрченко звертається до глибшого осмислення природи вокального голосу як явища, в якому переплітаються біоакустичні характеристики (будова голосоутворювального апарату), соціальні уявлення про маскулітне й фемітне звучання та культурні практики стилізації гендеру у вокальній інтерпретації [7].

На загальнонауковому рівні питання становлення гендерного підходу у педагогіці порушують Н. І. Самойленко та А. Л. Сембрат, які вказують на поступове впровадження гендерних студій у педагогічну науку та освіту [9, 10]. Цінним є також внесок Тетяни Андрушишин, яка актуалізує проблеми гендерної рівності в музичному мистецтві, проте у сфері освітньої методології вокального виконавства ця тематика не отримала належної деталізації [1].

Певне підґрунтя для роздумів у напрямі педагогічного аспекту створює праця Л. О. Булатової, яка торкається гендерних особливостей сприйняття музичного мистецтва [3], а також дослідження О. М. Жаркова, присвячене тембровій інтерпретації, яке може бути інтерпретовано в контексті формування слухового досвіду студентів різної статі [8].

Представлені дослідження формують теоретичне підґрунтя для розуміння впливу гендерної ідентичності на виконавське трактування, вибір темброво-регістрових характеристик, образну систему та сценічну поведінку.

Проте педагогічний аспект – зокрема, особливості гендерно-орієнтованого підходу до навчання академічному вокалу, особливо щодо диференціації підходів до навчання чоловічих і жіночих голосів, їх психофізіологічних і соціокультурних особливостей – відповідна проблематика залишається на периферії наукової уваги. Це створює підґрунтя для подальших цілеспрямованих досліджень і методичних розробок у межах вокальної педагогіки.

Матеріали та методи. У статті застосовано комплексний підхід, що поєднує якісні та кількісні методи аналізу. Емпіричною базою роботи слугують узагальнені результати педагогічної практики викладачів кафедри сольного співу Харківської державної академії культури (ХДАК), які мають фаховий досвід роботи з вокалістами різного гендеру та голосових типів.

Результати. У процесі аналізу гендерно-орієнтованої специфіки академічного навчання в практиці викладачів-вокалістів кафедри хорового диригування

та академічного співу Харківської державної академії культури (ХДАК) чітко окреслюється необхідність урахування анатомо-фізіологічних параметрів голосоутворення як базового чинника побудови методичної стратегії. Морфологічна будова голосового апарату, зокрема відмінності у розмірах та структурі гортані, довжині голосових складок, конфігурації резонаторних порожнин у студентів різної статі, безпосередньо впливають на особливості звуковедення, темброву організацію та інтонаційну стабільність.

Згідно з педагогічними спостереженнями, чоловічі голоси, які вирізняються потужною структурою голосового апарату та нижчим частотним діапазоном, вимагають зосередженої методичної роботи над гнучким формуванням верхнього регістру, запобіганням гортанному тиску, розширенням фальцетної зони (наприклад, контртенори) та стабілізацією вокальної позиції у перехідній зоні. Практика викладання в ХДАК демонструє ефективність впровадження вправ, орієнтованих на баланс між опорою та легкістю атаки звуку, що сприяє подоланню напруження у верхньому регістрі.

Жіночі голоси, своєю чергою, характеризуються вищою базовою частотою та регістровою мобільністю, однак часто потребують особливої уваги до формування резонансної опори в нижньому регістрі, гармонізації переходів між грудним, середнім і головним регістрами, а також удосконалення плавності звуковедення. У цьому аспекті викладачі кафедри активно застосовують індивідуальні комплекси вокалізів італійських *belcanto*-майстрів (Ф. Бордоні, Дж. Конконе, Г. Панофка), спрямованих на регістрову інтеграцію, темброве вирівнювання та розвиток пластичної динаміки фрази.

Важливою ланкою у формуванні вокальних навичок є врахування психофізіологічних характеристик студентів. Педагогічні спостереження вказують на те, що студентки, як правило, виявляють вищу емоційну чутливість, схильність до глибшої рефлексії та потребу у психологічній підтримці з боку викладача. Це зумовлює необхідність формування безпечного емоційного середовища, чутливого педагогічного підходу, побудованого на довірі та емоційній стабілізації виконавця. У роботі зі студентами-чоловіками часто спостерігається зворотна тенденція – схильність до демонстративної впевненості, переоцінка власних технічних можливостей, що вимагає систематичного розвитку самоконтролю, слухової самоперевірки та поступового ускладнення технічних завдань без надмірного навантаження.

Методичний досвід кафедри передбачає низку цілеспрямованих рішень, зокрема:

- індивідуалізація добору вокалізів із фокусом на регістрову зону, що викликає найбільші труднощі залежно від статі виконавця;
- поетапне ускладнення репертуару з урахуванням психоемоційної адаптації студента до публічного виконання;
- диференційований підхід до роботи над фразуванням, інтонаційною пластикою, артикуляційною ата-

кою та тембровою деталізацією, що базується на типологічних відмінностях чоловічих і жіночих голосів;

– використання дихальних вправ, скоординованих на оптимізацію опорного механізму: нижньо реберно-діафрагмальне дихання для чоловіків як засіб стабілізації опори та контрольоване легато-дихання для жінок – для досягнення плавності й стабільної динаміки у довгих фразах.

Таким чином, за умов застосування гендерно-орієнтованого підходу, що інтегрує фізіологічні, психоемоційні та вокально-технічні аспекти, можливо забезпечити ефективне формування професійного вокального мислення та, в умовах індивідуалізованої методики навчання, посприяти глибшому розкриттю художнього потенціалу співака / співачки, формуючи стійку технічну базу, адаптовану до природних параметрів голосу.

Висновки. Ефективність результатів вокально-академічного навчання напряму залежить від урахування гендерних відмінностей як на анатомо-фізіологічному, так і на психофізіологічному рівнях. Викладачі кафедри хорового диригування та академічного співу Харківської державної академії культури у своїй педагогічній практиці послідовно реалізують індивідуалізований підхід, що ґрунтується на глибокому аналізі особливостей голосового розвитку студентів різної статі. Такий підхід охоплює диференційовану роботу

з реєстровою структурою голосу, дихальною координацією, інтонаційною стабільністю та сценічною поведінкою. Врахування особистісно-психологічного портрету кожного студента дозволяє викладачам гнучко коригувати методичні стратегії, сприяючи формуванню якісної технічної бази та художньо цілісного вокального мислення.

Така педагогічна практика демонструє, що успішна реалізація принципів гендерно-орієнтованої методики забезпечує більш динамічний розвиток виконавської майстерності, підвищує мотивацію студентів, знижує ризик вокальних перевантажень і формує адекватну самооцінку в процесі професійного становлення.

Перспективи подальших розвідок. Подальші наукові дослідження у сфері вокальної педагогіки було б доцільно зосередити на поглибленому вивченні специфіки голосоутворення в контексті гендерної психології, з урахуванням біоакустичних, когнітивно-емоційних та соціокомунікативних факторів. Перспективним напрямом є також розробка цілісних методичних програм, орієнтованих на гендерно-адаптоване навчання академічному співу, з урахуванням досвіду викладачів ХДАК. Актуальним також є створення типології вокально-педагогічних моделей з навчально-методичними рекомендаціями щодо роботи з чоловічими й жіночими голосами в академічному середовищі.

Література:

1. Андрусишин Т. Б. Гендерна рівність в музичному мистецтві: проблеми та означення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2018. Вип. 2. С. 50–57.
2. Антонюк В. Г. *Постановка голосу: навч. посіб. для студентів вищих муз. навч. закладів*. Київ : Українська ідея, 2000.
3. Булатова Л. О. Гендерні особливості сприйняття музичного мистецтва. *Теоретичні питання культури, освіти, виховання: зб. наук. праць*. 2008. Вип. 35. С. 51.
4. Гіголаєва В. Гендерні особливості вокальної інтерпретації. *Наукові асамблеї : матеріали магістерських читань, 10–11 квітня 2007 р.* Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського ; [відп. ред. Л. В. Шаповалова]. Харків, 2007. С. 47–62.
5. Гіголаєва В. Гендерний аспект в музичній теорії та практиці. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та практики освіти* : зб. наук. пр. ХДУМ ім. І. П. Котляревського. Харків, 2008. Вип. 21. С. 118–129.
6. Гіголаєва-Юрченко В. О. *Гендерна ідентифікація у виконавській інтерпретації російської та української вокальної лірики XIX – початку XX століть* : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Харків. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2015. 20 с.
7. Гіголаєва-Юрченко В. О. Вокальний голос та гендер: культурний, соціальний та біологічний аспекти. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : К 90 матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.). У 2 ч. Ч. 2. Харків. держ. акад. культури ; [під ред. доц. Н. Рябухи та ін.]. Харків. 2024. С. 234–236.
8. Жарков О. М. Подвійна природа функціонування тембру в оркестрових творах: інтерпретаційний аспект. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. 2020. Вип. 29. С. 140–152. DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.129>.
9. Самойленко Н. І. Передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 458–462.
10. Сембрат А. Л. Історія виникнення гендерних досліджень в педагогічній науці. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 449–452.
11. Стасько Г., Шуляр О. *Голос людини і вокальна робота з ним*: навч. вид. Івано-Франківськ, 2010. 336 с.
12. Стасько Г. *Психотехніка співу у вокальній педагогіці*. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2011. 174 с.
13. Цурканенко І. Гендерний аспект музичної інтерпретації. *Традиції та інновації у підготовці сучасного фахівця закладів культури і мистецтв (питання удосконалення організації навчальної та виробничої практики у вищих навчальних закладах культури і мистецтв I–II рівнів акредитації)*. Харків : Константа, 2007. С. 78–81.
14. Цурканенко І. В. Гендерна семантика в дослідженнях виконавського процесу. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти* : зб. наук. статей ХДУМ ім. І. П. Котляревського. Харків. 2010. Вип. 29. С. 424–433.
15. Цурканенко І. В. Гендерна тематика в дослідженнях музичного виконавства. *Мова і культура*. 2011. Т. 4(150), Вип. 14. С. 65–72.

References:

1. Andrusyshyn T. B. Genderna rivnist v muzychnomu mystetstvi: problemy ta oznachennia. [Gender equality in musical arts: problems and definitions] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Mystetstvoznavstvo*. 2018. Vyp. 2. 50–57. [in Ukrainian].
2. Antoniuk V. H. [Voting: Educ. a manual. for students of higher muses. Educ. establishments] *Postanovka holosu: navch. posib. dlia studentiv vyshchyykh muz. navch. zakladiv*. Kyiv : Ukrainska ideia, 2000. [in Ukrainian].
3. Bulatova L. O. Genderni osoblyvosti spryiniattia muzychnoho mystetstva. [Gender features of perception of musical art] *Teoretychni pytannia kultury, osvity, vykhovannia: zb. nauk. prats*. 2008. Vyp. 35. 51. [in Ukrainian].
4. Hiholaieva V. Genderni osoblyvosti vokalnoi interpretatsii. [Gender aspect in music theory and practice] *Naukovi asamblei : materialy mahisterskykh chytan, 10–11 kvitnia 2007 r. Khark. derzh. un-t mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho ; [vidp. red. L. V. Shapovalova]*. Kharkiv, 2007. 47–62. [in Ukrainian].
5. Hiholaieva V. Gendernyi aspekt v muzychnii teorii ta praktytsi. [] *Problemy vzaiedodii mystetstva, pedahohiky ta praktyky osvity : zb. nauk. pr. KhDUM im. I. P. Kotliarevskoho*. Kharkiv, 2008. Vyp. 21. 118–129. [in Ukrainian].
6. Hiholaieva-Yurchenko V. O. Genderna identyfikatsiia u vykonavskii interpretatsii rosiiskoi ta ukrainskoi vokalnoi liryky XIX – pochatku XX stolit : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03 [Gender identification in the performing interpretation of the Russian and Ukrainian vocal lyrics of the XIX - early XX centuries: abstract. disk. ... Cand. Art Studies: 17.00.03] / Kharkiv. nats. un-t mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho. Kharkiv, 2015. 20. [in Ukrainian].
7. Hiholaieva-Yurchenko V. O. Vokalnyi holos ta gender: kulturnyi, sotsialnyi ta biolohichni aspekty. [Vocal voice and gender: cultural, social and biological aspects] *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : K 90 mater. mizhnar. nauk. konf., prysviach. 95-richchuu KhDAK (21–22 lystop. 2024 r.). U 2 ch. Ch. 2*. Kharkiv. derzh. akad. kultury ; [pid red. dots. N. Riabukhy ta in.]. – Kharkiv. 2024. 234–236. [in Ukrainian].
8. Zharkov O. M. Podviina pryroda funktsionuvannia tembru v orkestrykh tvorakh: interpretatsiinyi aspekt. [Double nature of timbre function in orchestral works: interpretative aspect] *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho*. 2020. Vyp. 29. 140–152. DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.129>. [in Ukrainian].
9. Samoilenko N. I. Peredumovy vynykennia gendernoho pidkhodu u pedahohichnii nautsi. [Prerequisites for the emergence of a gender approach in pedagogical science] *Molodyi vchenyi*. 2016. № 6. 458–462. [in Ukrainian].
10. Sembrat A. L. Istoriia vynykennia gendernykh doslidzhen v pedahohichnii nautsi. [History of gender research in pedagogical science] *Molodyi vchenyi*. 2016. № 7. 449–452. [in Ukrainian].
11. Stasko H., Shuliar O. *Holos liudyny i vokalna robota z nym: navch. vyd.* [Human voice and vocal work with him: Educ. view] Ivano-Frankivsk, 2010. 336. [in Ukrainian].
12. Stasko H. *Psykhotehnika spivu u vokalnii pedahohitsi*. [Singing Psychotechnics in Vocal Pedagogy] Ivano-Frankivsk : PNU im. V. Stefanyka, 2011. 174. [in Ukrainian].
13. Tsurkanenko I. Gendernyi aspekt muzychnoi interpretatsii. [The gender aspect of musical interpretation] *Tradysii ta innovatsii u pidhotovtsi suchasnoho fakhivtsia zakladiv kultury i mystetstv (pytannia udoskonalennia orhanizatsii navchalnoi ta vyrobnychoi praktyky u vyshchyykh navchalnykh zakladakh kultury i mystetstv I–II rivniv akredytatsii)*. Kharkiv : Konstanta, 2007. 78–81. [in Ukrainian].
14. Tsurkanenko I. V. Genderna semantyka v doslidzhenniakh vykonavskoho protsesu. [Gender semantics in the research of the performance process] *Problemy vzaiedodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity : zb. nauk. statei KhDUM im. I. P. Kotliarevskoho*. Kharkiv. 2010. Vyp. 29. 424–433. [in Ukrainian].
15. Tsurkanenko I. V. Genderna tematyka v doslidzhenniakh muzychnoho vykonavstva. [Gender topics in studies of musical performance] *Mova i kultura*. 2011. T. 4(150), Vyp. 14. 65–72. [in Ukrainian].